

Чалчинський В. І.

аспірант Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України

РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу ролі та функцій органів влади та громадянського суспільства у захисті прав людини в умовах цифровізації. Автор зазначає, що стрімкий розвиток цифрових технологій створює як нові можливості для реалізації прав людини, так і нові виклики та загрози. Тому на державу покладається важливе завдання забезпечити належне регулювання цифрової сфери з метою захисту прав людини.

Розглянуто ключові аспекти захисту цифрових прав, зокрема права на приватність, свободу вираження поглядів та доступ до інформації. Автор наголошує на необхідності встановлення чітких правил щодо збору, зберігання та використання персональних даних, забезпечення прозорості та підзвітності у цій сфері. Законодавство має гарантувати свободу вираження онлайн та встановлювати чіткі критерії для будь-яких обмежень відповідно до міжнародних стандартів прав людини.

Проаналізовано роль Верховної Ради України у створенні правової основи для захисту прав людини в умовах цифровізації. Розглянуто ключові закони, спрямовані на регулювання цифрової сфери, такі як закони про електронні довірчі послуги, захист персональних даних, доступ до публічної інформації, електронні комунікації тощо.

Висвітлено функції Кабінету Міністрів України, зокрема розробку та впровадження національних програм з цифровізації, координацію діяльності державних органів у сфері кібербезпеки. Особливу увагу приділено ролі Міністерства цифрової трансформації України у формуванні та реалізації державної політики у сферах цифровізації, цифрового розвитку, електронного урядування.

Підкреслено важливість діяльності громадянського суспільства у захисті та просуванні цифрових прав людини. Громадські організації здійснюють моніторинг дотримання цифрових прав, привертають увагу до проблем та порушень, проводять адвокаційні кампанії, надають експертизу та рекомендації щодо законодавства.

Наголошено, що ефективна відповідь на виклики цифровізації вимагає тісної співпраці та діалогу між державою та громадянським суспільством. Лише через відкритий та інклюзивний діалог можна досягти балансу між цифровим розвитком та захистом прав людини.

Ключові слова: цифровізація, права людини, цифрові права, захист персональних даних, свобода вираження, доступ до інформації, громадянське суспільство.

The article is devoted to the analysis of the role and functions of authorities and civil society in the protection of human rights in the conditions of digitalization. The author notes that the rapid development of digital technologies creates new opportunities for the realization of human rights, as well as new challenges and threats. Therefore, the state is entrusted with the important task of ensuring proper regulation of the digital sphere in order to protect human rights.

Key aspects of digital rights protection are considered, including the right to privacy,

freedom of expression and access to information. The author emphasizes the need to establish clear rules regarding the collection, storage and use of personal data, ensuring transparency and accountability in this area. Legislation should guarantee freedom of expression online and set clear criteria for any restrictions in line with international human rights standards.

The role of the Verkhovna Rada of Ukraine in creating a legal framework for the protection of human rights in the conditions of digitalization is analyzed. Key laws aimed at regulating the digital sphere are considered, such as laws on electronic trust services, protection of personal data, access to public information, electronic communications, etc.

The functions of the Cabinet of Ministers of Ukraine are covered, in particular the development and implementation of national digitalization programs, coordination of the activities of state bodies in the field of cyber security. Special attention is paid to the role of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine in the formation and implementation of state policy in the areas of digitization, digital development, and e-government.

The importance of civil society activities in the protection and promotion of digital human rights is emphasized. Public organizations monitor compliance with digital rights, draw attention to problems and violations, conduct advocacy campaigns, provide expertise and recommendations on legislation.

It was emphasized that an effective response to the challenges of digitalization requires close cooperation and dialogue between the state and civil society. Only through an open and inclusive dialogue can a balance between digital development and the protection of human rights be achieved.

Key words: *digitization, human rights, digital rights, personal data protection, freedom of expression, access to information, civil society.*

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій перед державами постає важливе завдання – забезпечити належне регулювання цієї сфери з метою захисту прав людини. Цифрові технології несуть як нові можливості для реалізації прав людини, так і нові виклики та загрози. Тому законодавство має бути спрямоване на максимізацію позитивного впливу цифровізації на права людини та мінімізацію ризиків і негативних наслідків.

Як зазначають експерти, «з переходом цілих пластів нашого життя в онлайн, здається, світ Орвелла реальністю, і «Великий брат» справді має технічну можливість стежити за вами». Тому на державу покладається важливе завдання – забезпечити дотримання та захист прав і свобод людини в нових цифрових реаліях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам захисту прав людини в умовах цифровізації присвятили свої праці зокрема такі вчені: Верлос Н. В. – досліджувала конституціоналізацію цифрових прав людини, вітчизняну практику та зарубіжний досвід [2]; Солових В. П. – вивчав специфіка взаємодії влади та громади в умовах цифровізації системи публічного управління [21]; Тихомиров О. О. – аналізував інформаційний вимір прав людини, зокрема вплив цифрових трансформацій на інформаційні права [22]; Чиж І. С. – аналізував конституційно-правові засади забезпечення права на поширення інформації в процесі формування інформаційного та громадянського суспільства [24]; Хаустова М. Г. – досліджувала державну політику в умовах цифровізації суспільства, зокрема аналізувала міжнародний досвід реалізації програм та стратегії цифровізації [23].

Однак у зазначених публікаціях відсутній цілісний і системний аналіз ролі органів

влади та громадянського суспільства у захисті прав людини в умовах цифровізації.

Метою статті є аналіз ролі та функцій органів влади та громадянського суспільства у захисті прав людини в умовах цифровізації.

Виклад основного матеріалу. Одним з ключових аспектів є захист права на приватність в цифрову епоху. Масштабний збір персональних даних, можливості цифрового стеження та профайлінгу створюють безпрецедентні загрози для приватного життя людей. Тому вкрай важливо, щоб законодавство встановлювало чіткі правила щодо збору, зберігання, використання персональних даних, забезпечувало прозорість і підзвітність у цій сфері [27]. Генеральна Асамблея ООН у резолюції «Право на приватність у цифрову епоху» ще у 2013 року закликала всі держави переглянути свої процедури, практики та законодавство щодо стеження за комунікаціями, їх перехоплення та збору персональних даних [26].

Свобода вираження поглядів та доступ до інформації також вимагають уваги законодавців в цифрову епоху. З одного боку, інтернет відкриває небачені раніше можливості для реалізації цих прав. З іншого боку, цензура, блокування контенту, відключення інтернету стають новими інструментами обмеження свободи слова [26]. Законодавство має гарантувати свободу вираження онлайн та встановлювати чіткі критерії для будь-яких обмежень відповідно до міжнародних стандартів прав людини.

Законодавство у сфері цифрових технологій має бути достатньо гнучким, щоб реагувати на швидкі технологічні зміни. Разом з тим, воно має базуватися на фундаментальних принципах прав людини, які залишаються незмінними. Як зазначається у Резолюції Ради ООН з прав людини, «ті ж самі права, які людина має офлайн, мають також захищатися онлайн» [26].

Отож для виконання своїх зобов'язань щодо захисту прав людини онлайн держава має забезпечити належне законодавче регулювання цифрової сфери. В Україні правовою основою для цього є Конституція, яка гарантує права і свободи людини. Однак, враховуючи специфіку цифрового середовища, є потреба в спеціальних законах.

В умовах цифровізації Верховна Рада приймає закони, що забезпечують захист прав людини та регулюють різні аспекти цифрового середовища. Серед таких законів можна виділити:

– Закон України «Про електронні довірчі послуги» [13] – встановлює правову основу для використання електронних підписів та довірчих послуг, що є важливим для електронного документообігу і цифрових трансакцій. Також регулює відносини, пов'язані з використанням удосконалених та кваліфікованих електронних підписів, що забезпечує безпеку та автентичність електронних документів;

– Закон України «Про захист персональних даних» [16] – регулює збір, обробку та зберігання персональних даних, забезпечуючи їх захист у цифровому середовищі. Він визначає загальні вимоги до обробки персональних даних, права суб'єктів персональних даних та обов'язки володільців даних, що сприяє захисту приватності громадян;

– Закон України «Про доступ до публічної інформації» [12] – гарантує право громадян на доступ до інформації, що зберігається у державних органах, що сприяє прозорості і підзвітності влади. Він визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень;

– Закон України «Про електронні комунікації» [14] – визначає правові та

організаційні основи державної політики у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра. Він регулює права, обов'язки та відповідальність фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у відповідній діяльності або користуються електронними комунікаційними послугами;

– Закон України «Про цифровий контент та цифрові послуги» [18] – регулює відносини між виконавцем та споживачем стосовно надання цифрового контенту та/або цифрової послуги. Він встановлює вимоги до цифрового контенту та послуг, а також правові наслідки невідповідності цифрового контенту та/або цифрової послуги.

Верховна Рада також активно працює над інтеграцією українського цифрового простору з європейським, що сприяє розвитку цифрової економіки та підвищенню якості життя громадян. Наприклад, прийняття законів про цифровий контент та цифрові послуги дозволяє інтегрувати індустрію віртуальних активів у традиційну економіку України, що стимулює розвиток цифрової економіки та залучення додаткових коштів у країну [19].

Таким чином, Верховна Рада України відіграє важливу роль у створенні правової основи для захисту прав людини в умовах цифровізації, забезпечуючи безпеку, прозорість та ефективність цифрового середовища.

Кабінет Міністрів України відіграє ключову роль у впровадженні законодавчих ініціатив і забезпеченні їх виконання. Його функції у сфері захисту прав людини в умовах цифровізації включають:

– розробку та впровадження національних програм з цифровізації. Програми, спрямовані на розвиток цифрової інфраструктури, подолання цифрової нерівності та підвищення цифрової грамотності населення;

– координація діяльності державних органів у сфері кібербезпеки. Зокрема, забезпечення реалізації Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», що включає заходи щодо захисту національних інтересів у кіберпросторі [17].

Крім того, КМУ України також розробляє та впроваджує нормативно-правові акти, які регулюють використання цифрових технологій, забезпечуючи захист прав людини. Це включає регулювання збору, зберігання та обробки персональних даних, що є критично важливим у контексті цифровізації.

Важливим кроком стало затвердження Положення про Міністерство цифрової трансформації України у 2019 році [15]. Мінцифра забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства [15].

Так, однією з головних функцій Мінцифри є забезпечення функціонування порталу «Дія», який надає громадянам доступ до державних послуг онлайн. Портал «Дія» дозволяє отримувати різноманітні послуги, такі як оформлення допомоги при народженні дитини, отримання пенсій, ліцензій та дозволів, подання позовів до суду тощо. Це значно спрощує взаємодію громадян з державними органами та зменшує бюрократичні перепони [9].

Мінцифра активно працює над підвищенням цифрової грамотності населення. Для цього проводяться освітні кампанії та програми, спрямовані на підвищення обізнаності громадян з питань цифрових прав і кібербезпеки. Наприклад, було запущено національну онлайн-платформу «Дія. Цифрова освіта», яка пропонує безкоштовні курси з цифрової грамотності для різних цільових груп, включаючи вчителів, батьків та дітей [7].

Мінцифра також приділяє велику увагу захисту прав людини в умовах цифровізації.

Було розроблено рекомендації з етичного використання штучного інтелекту, щоб запобігти порушенню прав людини та забезпечити захист права на приватність під час впровадження нових технологій. Крім того, Міністерство працює над удосконаленням кіберзахисту та підвищенням рівня кібергігієни серед населення [15].

Також Мінцифра спільно з іншими органами державної влади працює над забезпеченням інтероперабельності – принципу, коли різні інформаційні ресурси можуть взаємодіяти між собою на базі уніфікованих інтерфейсів та протоколів. Зокрема, впроваджується система «Трембіта», яка забезпечує взаємодію державних електронних інформаційних ресурсів [20].

Таким чином завдяки зусиллям Мінцифри, Україна робить значні кроки у напрямі цифрової трансформації, що сприяє підвищенню якості життя громадян та розвитку держави в цілому.

Водночас експерти, зокрема Н. Лесько, відзначають недосконалість правового регулювання цифрових прав в Україні та необхідність конституціоналізації цієї категорії прав [6]. Саме конституційне закріплення цифрових прав дозволить створити надійний фундамент для їх захисту.

В Україні функціонує Уповноважений Верховної Ради з прав людини, який здійснює парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини. Важливо, щоб омбудсмен приділяв належну увагу захисту прав громадян в онлайн-просторі, реагував на випадки порушень цифрових прав [8].

Громадянське суспільство відіграє ключову роль у захисті та просуванні цифрових прав людини. Так, правозахисні організації беруть участь у захисті прав людини, особливо в умовах цифровізації. Вони здійснюють моніторинг діяльності органів влади та інформують громадськість про порушення прав людини. Їх функції включають:

– збір та аналіз даних про порушення прав людини. Правозахисні організації активно займаються збором та аналізом даних про порушення прав людини. Вони готують звіти і аналітичні матеріали для громадськості та міжнародних організацій. Ці звіти часто стають основою для подальших дій, спрямованих на виправлення ситуації. Наприклад, під час пандемії COVID-19, правозахисні організації звертали увагу на ризики, пов'язані з цифровим стеженням, яке могло порушувати приватність та інші права людини.

Зокрема, організації відслідковують випадки незаконного стеження, перехоплення даних, цензури в інтернеті з боку спецслужб та правоохоронних органів. Громадські активісти борються проти масового спостереження та захищають право на приватність і анонімність онлайн. Наприклад, завдяки зусиллям правозахисників були викриті програми стеження АНБ США, такі як PRISM [4].

Громадські організації також моніторять дотримання цифрових прав бізнесом, особливо великими технологічними компаніями. Вони стежать, як Facebook, Google, Amazon та інші гіганти обробляють персональні дані користувачів, чи не допускають дискримінації та порушення свободи слова. Активісти вимагають від компаній більшої прозорості та підзвітності, дотримання принципів захисту даних та етичного використання технологій [5];

– проведення адвокаційних кампаній. Адвокаційні кампанії є важливим інструментом правозахисних організацій. Вони використовують соціальні мережі та інші онлайн-платформи для мобілізації громадян і тиску на органи влади з метою виправлення ситуації. Наприклад, успішні адвокаційні кампанії можуть включати системне спілкування

з прихильниками, проведення інформаційних заходів та аналіз владного і політичного контексту, пов'язаного з проблемою [11];

– незалежність від держави. Правозахисні організації повинні бути максимально незалежними від держави, особливо у фінансовому плані. Це дозволяє їм ефективно виконувати свою роль як опонентів держави, захищаючи права громадян від організованого насильства, здійснюваного державою [3]. Незалежність також сприяє об'єктивності та неупередженості у їх діяльності. Крім того, організації лобіюють ухвалення законів та політик, що гарантують дотримання прав людини онлайн, а також виступають проти спроб обмежити свободу в інтернеті. Вони співпрацюють з міжнародними інституціями, урядами та бізнесом, щоб інтегрувати стандарти прав людини у регулювання цифрової сфери.

Громадянське суспільство здійснює моніторинг дотримання цифрових прав державними органами та приватними компаніями. Громадські організації виступають сторожовими псами демократії, викриваючи зловживання та порушення прав людини онлайн [10];

– освітня діяльність. Багато правозахисних організацій займаються інформуванням громадськості або освітньою діяльністю. Вони підвищують рівень освіченості в галузі прав людини, заохочують становлення правової культури та сприяють формуванню активної громадянської позиції [1].

Так, організації громадянського суспільства проводять освітні кампанії, тренінги, публікують дослідження та аналітичні матеріали, щоб люди краще розуміли свої цифрові права та могли їх захищати. Наприклад, Access Now надає підтримку активістам та правозахисникам у відповідь на цифрові загрози. Інші організації, такі як Electronic Frontier Foundation та Privacy International, публікують рекомендації та інструменти для безпечного користування інтернетом та захисту персональних даних [10].

Громадські організації працюють над подоланням цифрового розриву та забезпеченням інклюзивності онлайн-простору [25]. Вони борються з дискримінацією та мовою ворожнечі в інтернеті, відстоюючи рівні права для всіх. Також беруть участь у розробці національних цифрових стратегій, законопроектів про захист персональних даних, регулювання онлайн-платформ, штучного інтелекту тощо. Важливо, щоб участь громадськості у розробці цифрових політик була не формальною, а реальною. Державні органи мають забезпечувати інклюзивність та прозорість процесу, враховувати різні точки зору, надавати зворотній зв'язок. Залучення громадянського суспільства підвищує легітимність ухвалених рішень та сприяє балансу між інноваціями, безпекою та правами людини у цифрову епоху.

Таким чином, громадські організації відіграють важливу роль у захисті прав людини в умовах цифровізації. Вони сприяють розвитку електронної демократії, підвищенню обізнаності громадян з питань цифрових прав, здійснюють моніторинг та адвокацію, підтримують вразливі групи населення, співпрацюють з міжнародними організаціями та використовують новітні технології для підвищення ефективності своєї діяльності. Їх діяльність є невід'ємною складовою сучасного громадянського суспільства та важливим елементом у забезпеченні прав та свобод громадян в цифрову епоху.

Однак ефективне управління цифровою трансформацією вимагає тісної співпраці та діалогу між державою та громадянським суспільством. Органи влади повинні залучати громадськість до обговорення викликів та можливостей, які несе цифровізація для реалізації прав людини. Такий діалог дозволяє врахувати різні точки зору, забезпечити

інклюзивність та легітимність ухвалених рішень.

Органи влади мають проактивно інформувати громадськість про плани цифровізації, роз'яснювати їх потенційний вплив на права людини та збирати зворотний зв'язок. Громадянське суспільство, зі свого боку, повинно активно долучатися до обговорення, надавати експертизу та відстоювати суспільні інтереси. Лише через відкритий та інклюзивний діалог можна досягти балансу між цифровим розвитком та захистом прав людини.

З огляду на те, що цифрова трансформація – це комплексний процес, який зачіпає багато сфер суспільного життя та вимагає міждисциплінарних підходів, для вироблення ефективної та збалансованої цифрової політики необхідно залучати широке коло експертів – правників, технологів, соціологів, економістів, захисників прав людини тощо.

Громадські організації, які представляють інтереси людей з інвалідністю, літніх людей, мовних меншин тощо, можуть надавати цінні рекомендації щодо того, як зробити електронне урядування, онлайн-освіту, телемедицину максимально інклюзивними. Залучення громадських експертів до проєктування, тестування та оцінки цифрових сервісів дозволяє врахувати потреби всіх категорій користувачів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Державні органи відіграють ключову роль у забезпеченні захисту прав людини в цифрову епоху. Вони повинні розробляти та впроваджувати ефективні законодавчі та регуляторні рамки, які б гарантували дотримання прав людини в онлайн-середовищі. Важливо, щоб ці рамки були гнучкими та адаптивними до швидких технологічних змін. Держава також має забезпечувати ефективні механізми правового захисту у випадку порушень цифрових прав.

Громадянське суспільство є важливим партнером держави у просуванні та захисті прав людини в цифровому просторі. Громадські організації, активісти, журналісти відіграють ключову роль у моніторингу дотримання цифрових прав, привертанні уваги до проблем та порушень, адвокації необхідних змін. Вони також сприяють підвищенню обізнаності громадян про їхні права в онлайн-середовищі та надають їм необхідну підтримку.

Цифрова трансформація створює нові виклики та можливості для реалізації прав людини. Ефективна відповідь на ці виклики вимагає тісної співпраці та партнерства між державою та громадянським суспільством. Лише спільними зусиллями можна забезпечити, щоб цифровізація слугувала інтересам людини та суспільства, а не обмежувала фундаментальні права та свободи.

Перспективи подальших досліджень полягають в аналізі міжнародно-правових стандартів захисту прав людини онлайн та механізмів їх імплементації на національному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Активізм у сфері прав людини та роль неурядових організацій. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/human-rights-activism-and-the-role-of-ngos> (дата звернення: 17.06.2023).
2. Верлос Н. В. Конституціоналізація цифрових прав людини: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. Часопис Київського університету права. 2020. № 2. С. 129–133.
3. Завдання, функції, права і принципи діяльності правозахисних організацій. URL: <https://library.khpg.org/index.php?id=1084630553> (дата звернення: 17.06.2023).

4. Західні змі переконали, що PRISM – лише одна з систем стеження. URL: https://zn.ua/ukr/WORLD/zahidni-zmi-perekonani-scho-prism-lishe-odna-z-sistem-stezheniya-123720_.html (дата звернення: 17.06.2023).
5. Звіт Інформаційної програми «Відкрите суспільство» (Civil Society Organizations and General Data Protection Regulation Compliance: Challenges, Opportunities and Best Practices). URL: <https://www.opensocietyfoundations.org/publications/civil-society-organizations-and-general-data-protection-regulation-compliance> (дата звернення: 17.06.2023).
6. Лесько Н. Цифрові права людини в епоху глобалізації. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки". 2021. № 3 (31). URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/nov/25400/24.pdf> (дата звернення: 17.06.2023).
7. Мінцифри презентувало Дія.Цифрова освіта 2.0 та дослідження цифрової грамотності українців. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mincifri-prezentovala-diyacifrova-osvita-20-ta-doslidzhennya-cifrovoi-gramotnosti-ukrayinciv> (дата звернення: 17.06.2023).
8. Омбудсман України. URL: <https://ombudsman.gov.ua/> (дата звернення: 17.06.2023).
9. Офіційний веб-сайт сервісу ДІА. URL: <https://diia.gov.ua/> (дата звернення: 17.06.2023).
10. Подолання розриву: важлива роль громадянського суспільства в організаціях, що займаються розробкою стандартів Інтернету. URL: <https://paradigmhq.org/bridging-the-gap-the-essential-role-of-civil-society-in-internet-standard-development-organizations/> (дата звернення: 17.06.2023).
11. Політично грамотна адвокація. Посібник з ефективної адвокації прав громадянського суспільства в інтересах сталого розвитку. URL: <https://ractukraine.org.ua/sites/default/files/202112/PoliticallySmartAdvocacyUkr.pdf> (дата звернення: 17.06.2023).
12. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. №2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17/#Text> (дата звернення: 17.06.2023).
13. Про електронні довірчі послуги. Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII/ Верховна Рада України. URL: <https://document.vobu.ua/doc/6125> (дата звернення: 17.06.2023).
14. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 р. №1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 17.06.2023).
15. Про затвердження Положення про Міністерство цифрової трансформації України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 р. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-п#Text> (дата звернення: 17.06.2023).
16. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T102297> (дата звернення: 17.06.2023).
17. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 17.06.2023).
18. Про цифровий контент та цифрові послуги: Закон України від 10.08.2023 № 3321-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text> (дата звернення: 17.06.2023).
19. Розвиток цифрової економіки: Верховна Рада ухвалила законопроекти про цифрові речі та цифрові послуги. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rozvytok-tsyfrovoi-ekonomiky->

verkhovna-rada-ukhvalyla-zakonoproekty-pro-tsyfrovi-rechi-ta-tsyfrovi-posluhy (дата звернення: 17.06.2023).

20. Система «Трембіта». URL: <https://egov.dp.gov.ua/services/sistema-trembita> (дата звернення: 17.06.2023).

21. Солових В. П. Специфіка взаємодії влади та громади в умовах цифровізації системи публічного управління. Актуальні проблеми державного управління. 2023. № 2 (63). С. 99–110. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2023-2-07>.

22. Тихомиров О. О. Права людини: інформаційний вимір: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 304 с.

23. Хаустова М. Г. Державна політика в умовах цифровізації суспільства. Міжнародний досвід реалізації програм та стратегії цифровізації: Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. № 2. С. 209–216. URL: <http://app-journalin.ua/wp-content/uploads/2022/07/42.pdf> (дата звернення: 17.06.2023).

24. Чиж І. С. Конституційно-правові засади забезпечення права на поширення інформації в процесі формування інформаційного та громадянського суспільства. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 59. С. 529–534.

25. Digital rights governance framework concept draft open for feedback. URL: https://citiesfordigitalrights.org/sites/default/files/DIGITAL%20RIGHTS%20FRAMEWORK_CONCEPT%20FOR%20FEEDBACK.pdf (дата звернення: 17.06.2023).

26. General Assembly Resolution "The right to privacy in the digital age", A/RES/68/167. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/68/167> (дата звернення: 17.06.2023).

27. New and emerging digital technologies and human rights. The Human Rights Committee. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/digitalage/cfis/tech-standards/subm-standard-setting-digital-space-new-technologies-nhris-qatar-nrhi-1-input-part-1.pdf> (дата звернення: 17.06.2023).